

Sadıkeyn (a.s) Asrında Şiilerin Tasnifi

Dr. Said Şefî

Özet

Sâdıkeyn (İmam Muhammed Bakır ve İmam Caferi Sadık) asrında Şiiler arasında asgari beş fikrî kol vardı. 1) Siyasi ve popüler Şiilik: Peygamber'den hemen sonra halifelîği Hz. Ali'nin hakkı bilen, teberri, ricat ve Mehdilik akaidinde tezahür eden, mevcut durumun Peygamber ailesinin lehine dönmesini beklemek Şia'nın bu kolunun itikatlarındandır. 2) Mutedil fakihler: Sorunlara itidalli ve ihtiyatlı bakan Eban b. Tağleb, Zürâre ve Ebu Basir gibi en seçkin fıkıh âlimlerinden bir kesim. 3) Şii kelimciler: Kays Mâsir, Hişam b. Hakem ve Mü'min gibi isimler bu grupta yer alır. 4) Aşırılıkçılar¹: Muğeyre b. Said, Beyan b. Sem'ân ve hepsinden önemlisi Ebu'l-Hattab Esedî, bu dönem faaliyet göstermiş ünlü guluvculardandır. 5) Mufavvıza veya grup içi gulat: Bunların inancına göre İmamlar (a.s), Allah'ın yapması gereken bütün işleri yapmaktaydı. Bir farkla ki, Allah'ın kudreti asıl, onların kudreti bağımlıydı.

Giriş

Şiilerin ve ravilerin mensup olduğu şube ve kategoriler ile her grubun fikir ve inançlarını tanımak, Şia'nın rivayetlerinin sâdır olduğu ortamı ve ortaya çıktığı zeminleri ve bazı yüksek seviyeli ravileri zayıflatır. Hepsinden önemlisi sahih rivayetleri zayıf olanlardan ayırt edebilmek için büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte Şia'nın doğuşu ve tarihsel seyri hakkında ortaya konmuş çok sayıda kitap arasında bu bahislere hiçbir şekilde işaret edilmemiştir. Sadece muhakkik üstad Dr. Seyyid Hüseyin Müderrisî, bazı kitaplarında² dağınık biçimde Emevîler döneminde mevcut bulunan bazı kollara değinmiş ve onların kimi inançlarını zikretmiştir. Biz de onun emanetini koruyup yeni şubeler ve başlıklar ekleyerek, ama aynı zamanda yeni örneklerle ve bazı gerekli çıkarımlara da yer vererek İmam Bâkır ve İmam Sâdık (a.s) dönemindeki Şia'nın kollarına işaret edeceğiz.

¹ Metinde “ğâliyân”

² Müderrisî Tabâtabâî, 1383, ikinci bölüm, s. 67, 120, 130 vs.

Sâdıkeyn (İmam Muhammed Bakır ve İmam Caferi Sadık) asrında Şiiler arasında asgari beş fikrî kol vardı.

- 1. Siyasi ve popüler Şiilik.**
- 2. Mutedil fakihler.**
- 3. Şii kelamcılar.**
- 4. Aşırılıkçılar.**
- 5. Mufavvıza veya grup içi gulat.**

Buna göre bu zamanda Şiiler arasında asgari beş fikrî akımın mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda söz konusu kolları tarihsel sıralarına göre inceleyeceğiz:

1. Siyasi ve Popüler Şiilik

Birçok Şii'nin (esas itibarıyla de Kufe Şiilerinin) inancına göre tarih, Peygamber'in (s.a.a) rıhletinden hemen sonra bir çeşit sapmaya maruz kaldı. Bu bakışa göre Beni Ümeyye hükümeti, bu ilk sapmanın mantıksal sonucundan başka bir şey değildi. Ebu Hanife'den nakledilmiş bir haberde onun İmam Sâdık'a (a.s) şöyle dediği geçer: "Kufe halkından on binden fazla insan Peygamber'in (s.a.a) ashabına lanet ediyor. Eğer mümkünse onları bu işten menedin." İmam buyurdu ki: "Onlar, benim sözümü kabul etmiyor."³

Bu nakil, o devirde Kufe Şiilerinin çoğunun İmam'a itaat etmek gerektiğinden haberdar olmadığını göstermektedir.

Selim b. Kays'ın kitabı, elimize ulaşmış en eski Şii kitabıdır. Her ne kadar bu kitabın konuları pek çok değişikliğe maruz kaldıysa da eserin özü büyük ölçüde el değmemiş olarak durmaktadır. Kaleme alındığı tarih Hişam b. Abdülmelik dönemi (hicri 105-125) ve onun hükümetinin son yıllarıdır. Emevi döneminin sonlarında Kufe'nin tanınmış muhaddisi Câbir Cu'fi'nin rivayetleri de Kufe Şiilerinin o zamandaki bu ekolünün inanç ve söylemi hakkında bilgi olarak kabul edilebilir. O, ricat inancıyla suçlanmış ve Ali'yi (a.s) "dabbetu'l-arz" kabul etmiş kişilerdendir.⁴ Dabbetu'l-arz itikadı, onun ve başka birçok kişinin suçlandığı ricat inancının bir parçasıdır. Câbir, hiçkimseye nakletmediği ellibin hadis bildiğini iddia ediyordu. Bu sebeple ve ricata inanması nedeniyle güvenilirliği Ehl-i Sünnet'in rical âlimleri nezdinde ihtilaf konusu olmuştur.⁵

Benzerleri İslam'dan önceki düşüncelerde ve Keysaniyye fırkasının inançlarında mevcut bulunan ricat inancı -İmam Ali ve mazlum evlatlarının bir gün geri dönecekleri ve düşmanlarından intikam alacakları- bu zamanın Şiilerinin fikirlerinden biri sayılmaktadır. Daha önce bu akide Reşid Hecerî'ye nispet edilmiştir. Habib b. Sübhan şöyle nakleder: Reşid Hecerî, Ali'ye (a.s) dedi ki, "Şehadet ederim ki sen dabbetu'l-arzsın." Ali (a.s) onu şiddetle kınadı.⁶

İmam Ali'den (a.s) önceki halifelerden teberri etmek, Kufe Şiiliğinin bu kolunun temel özelliklerindendir. Bu, Câbir Cu'fi'nin rivayetlerinde de görülmektedir. Câbir'den,

⁴ Akîlî, kameri 1418, c. 1, s. 194.

⁵ Zehebî, kameri 1382, c. 1, s. 379.

⁶ A.g.e., c. 2, s. 52.

³ Meclisî, kameri 1403, c. 10, s. 220.

Emevi döneminin sonlarında Şii toplumu-
nun, olayların Peygamber (s.a.a) ailesinin
lehine dönmesi için emel ve arzularını yan-
sıtan Mehdilik düşüncesi hakkında da çok sa-
yıda rivayet nakledilmiştir. Bazı rivayetlerde,
Emevi sülalesinden Şiilerin intikamını ala-
cak “Kâim” adında bir kişiden bahsedilmiş-
tir. Hatta kimi zaman bu intikamcının İmam
Bâkır (a.s) olduğu düşünülmüştür.⁷

Genel olarak, Emevi döneminin sonla-
rında Kufe Şiilerinin popüler kolunun inanç-
larını aşağıdaki şekilde özetlemek müm-
kündür:

1. Hüseyinî kolun tarafında istikamet tu-
tarak Ali’ye (a.s) ve evlatlarına dostluğun
vurgulanması.

2. Ali’den (a.s) önceki halifeleri kabul
etmemek.

3. Ricat ve Mehdilik inancında tezahür
eden, olayların değişip Peygamber (s.a.a) ai-
lesinin lehine dönmesini beklemek.

4. Basit düşünce tarzı ve bahislerde
kelamî karmaşanın olmaması.

5. Zalim imamların sayısı henüz oniki
kişiyi (Kufelilerin inancı) aşmamıştı.⁸

6. İmamları peygamberlerden (a.s) üstün
gören akide henüz oluşmamıştı ve deniyordu
ki, Abdulmuttalib evladından cennetin efen-
dileri şunlardır: Peygamber (s.a.a), Ali (a.s),
kardeşi Cafer, amcası Hamza, Hasan ve Hü-
seyin (a.s), Fatuma (s.a) ve Mehdi (a.s).⁹

⁷ Nu’mânî, kameri 1422, s. 311 ve 312, “ma câe fi
zikri ceşşî’l-gadab” babı.

⁸ Selim b. Kays, tarihsiz, s. 212.

⁹ A.g.e., s. 380; Müderrisî Tabâtabâî, 1383, s. 120-
122.

2. Mutedil Fakihler

Bu zamandaki diğer bir kol, sorunlara
mutedil ve ihtiyatlı bakan ve o dönemin kül-
türel ve ilmî iletişimlerinde içinde yeralan en
seçkin Şii fakihlerden bir gruptu.¹⁰ Bunlar,
Şia veya Ehl-i Sünnet nazarında yalancılıkla
veya itikatlarında aşırılıkla suçlanmamış ve
yalnızca Şiilikleri izah edilmiştir.

Büyük Şii ravi Eban b. Tağleb’i (vefatı
hicri 141) Şia’nın bu kolunun temsilcisi say-
mak mümkündür. Şia ve Ehl-i Sünnet ara-
sındaki itibar ve mevkii öyle yüksekti ki
Medine’ye geldiğinde etrafında ders halka-
ları oluşur ve Peygamber’in (s.a.a) yaslan-
dığı sütun onun oturması için boş bırakılırdı.¹¹
Bu durum, Eban’ın, Ehl-i Sünnet raviler ve
muhaddislerle kapsamlı iletişim içinde ol-
duğunu göstermektedir. Eban, İslamî ilim-
lerin kıraat, fıkıh, lugat, nahiv gibi tüm dal-
larında üstatlık makamındaydı ve o dönem
Şiilerinin temsilcisi sayılıyordu. Eban’ın ri-
vayetlerini Ehl-i Sünnet âlimleri de kabul
ediyor; onun aşırılıkçı olmadığını ve dinde
bidat uydurmadığını itiraf ediyorlardı. Çünkü
Şeyheyn’e itiraz etmiyordu. Bilakis tek yap-
tığı, Ali’yi (a.s) bu ikisinden üstün görmek-
ten ibaretti.¹²

Emeviler döneminin sonlarında mutedil
camiaya mensup diğer Şii raviler arasında
İbn Ebi Ya’fûr Abdî’ye (vefatı hicri 131)
işaret edilebilir. Daha İmamların insanların
arasında bulunduğu zamandan beri Şii top-
lumunda, Şia’nın İmamlar konusundaki ge-
leneksel tefekkür ve itikadıyla çelişen bir-
takım eğilimler vardı. Çoğu Şii, İmamların
sadece ilmî merci olduğuna inanıyor ve
İmamlara (a.s) insanüstü sıfatlar atfedilme-

¹⁰ Müderrisî Tabâtabâî, 1383, s. 67.

¹¹ Necâşî, kameri 1416, s. 11.

¹² Zehebî, kameri 1382, c. 1, s. 5.

sine karşı çıkıyordu.¹³ Onlar, İmamları (a.s) “ulema-i ebrar” (muttaki âlimler) görüyordu. İslam’ın lideri ve imamı olarak İmama itaati gerekli buluyor ve İmamlara (a.s) mutlak manada itaat ediyorlardı.

İbn Ebi Ya’fûr, bu kişilerin en önemlilerinden ve İmam Sâdık’ın (a.s), kendi li-saniyla nadir sıfatlarla övdüğü en yakın yârânındandı. Zeyd Şahham, Hazret’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Sözümü kabul eden, emrime itaat eden ve ecdadımın yolunda yürüyen şu iki kişi dışında kimseyi göremedim: Abdullah b. Ebi Ya’fûr ve Hamran b. A’yan. Allah, mümin ve ihlâslı Şiilerimizden olan onlara rahmet etsin. Adları yanımda, Allah’ın Peygamber’ine verdiği ashab-ı yemin kitabında geçmektedir.”¹⁴

Onunla Mualla b. Huneys arasında ceyreyan eden bir münazarada Mualla şöyle dedi: Peygamber’in vasileridirler. İbn Ebi Ya’fûr onları muttaki ulema-i ebrar olarak nitelemiştir. İmam Sadık (a.s) onu destekleyerek, İmamları (a.s) peygamber olarak kabul edenlerden teberri etmiştir.¹⁵ Eş’arî, gulatın aksine imameti inkâr edenleri kafir saymayan “Ya’furiyye” adında bir fırka zikretmiştir.¹⁶

Merhum Bahru’l-Ulûm, *Rical* kitabında Şehid-i Sâni’den, İmamların (a.s) çoğu ashabının ve ilk dönem Şiilerin İmamları yalnızca ulema-i ebrar gördüklerini nakleder. Hatta onların masum olduklarına da inanmıyorlardı. Bununla birlikte İmamlar (a.s) onları mümin ve âdil kabul ediyordu.¹⁷ Sonraki

dönemde, Şia’nın dördüncü yüzyıldaki saygın âlim ve kelimcilerinden sayılan, kendi zamanında Şia’nın büyük reisi ve görüşleri kendisinden sonraki Şii ulemanın dayanağı olan¹⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Kubbe Râzî gibi bazı Şii kelimcilerinin da desteklediği görüştü bu. O, İmamları sadece Kur’an ve Sünnet’i bilen âlimler ve salih kullar olarak görüyor, gaybı bildiklerini inkâr ediyordu.¹⁹ Buna rağmen onun akaid çizgisi, o devirlerde Şia’nın ilim camiasında övgü konusuydu.²⁰ Galiba Nevbahütler de İmamlarla ilgili bazı konularda (mesela İmamın bütün dilleri bilmesi, gaybı bilmesi, insanların içinden geçeni bilmesi, İmamın mucizeleri gibi) kendi asırlarındaki Şiilerinkine uygun görüşlere sahip değildi.²¹ İmamların ashabından bir kesim, hatta onların fikhî meselelerde o çağların diğer fakihleri gibi şahsî görüşleriyle (rey) serbest içtihad veya kıyasla amel ettiklerine dahi inanıyorlardı. Bu görüş de Kum muhaddislerinden bir grubun destekleyip kabul ettiği görüştü.²²

Fakat Şeyh Müfid zamanında Şia ulemasından sadece bir azınlık İmamların (a.s) masum olduğunu reddediyordu.²³ Bahru’l-Ulûm da masumiyete muhalif olanları tenzih etmeyi sadece o zamana özgü görür ve sonraki dönemler için caiz kabul etmez.²⁴ Bu grubun en önemli üyelerinden diğerleri şöyle sıralanabilir: Büreyd b. Muaviye İclî, Zürâre b. A’yen, Ebu Basir Leys b. Bahterî Muradî, Ebu Basir Yahya b. Kasım Esedî, Muhammed b. Müslim, Hamran b. A’yen, Cemil b. Derrac, Eban b. Osman, Hammad

¹³ Müderrisî Tabâtabâî, 1383, s. 144.

¹⁴ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 418.

¹⁵ A.g.e., s. 515.

¹⁶ Eş’arî, Ali b. İsmail, 1980, s. 22.

¹⁷ Bahru’l-Ulûm, 1363, c. 3, s. 220.

¹⁸ Allame Hillî, kameri 1417, s. 243.

¹⁹ Müderrisî Tabâtabâî, 1368, s. 33, *Keşfu’l-Kanâ’dan* nakil, s. 200.

²⁰ Tûsî, kameri 1417, s. 207.

²¹ Müfid, kameri 1414, “elif”, s. 67-69.

²² Müfid, kameri 1414, “be”, s. 36.

²³ Müfid, kameri 1414, “elif”, s. 135.

²⁴ Bahru’l-Ulûm, 1363, c. 3, s. 22.

b. İsa, Hammad b. Osman, Abdullah b. Bekir Şeybanî, Abdullah b. Muskân ve Muaviye b. Ammar Dühenî. Bu kişilerin çoğu, ilim ve fakihlikleri epeyce anlatılmış ashab-ı icmanın parçasıydı.²⁵ Onlardan dört kişi de İmam Sâdık'ın (a.s) alakasına mazhar olmuş Şiilerdendi: Büreyd, Zürâre, Ebu Basir²⁶ ve Muhammed b. Müslim. Hazret, bu dört kişiyi şu ifadelerle anmıştır:

“Ehl-i Beyt'in (a.s) hatırasını diriltelenler”, “dinin muhafızları”, “babamın (a.s) emînleri”, “sâbıkîn”.²⁷

Hatta İmam Sâdık'ın (a.s) ilgisine mazhar olan Şiiler ile gulat arasındaki ihtilaf konusunda o zamandan aktarılmış haberler vardır. Ebu'l-Hattab ve takipçilerini izleyen o dönemin aşınılıkçıları bu dört kişiden nefret ederdi. O kadar ki, Cemil b. Derrac şöyle der:

“Ebu'l-Hattab'ın ashabını, onların bu dört kişiye öfkelerinden tanıyorduk.”²⁸

Nitekim Zürâre, Muhammed b. Müslim ve Ebu Basir'i kınayan rivayetin isna-dına baktığımızda bu rivayetlerin çoğunun senedinde Cebrail b. Ahmed'in, Muhammed b. İsa b. Ubeyd Yaktinî'den naklettiği tarikin bulunduğunu görmekteyiz.²⁹ Birincisi meçhuldür. Muhammed b. İsa ise Şeyh Tûsî vasıtasıyla zayıf kabul edilmiş ve gulat olarak niletlenen kimseler zümresinden sayılmıştır.³⁰ Merhum Ayetullah Hoî de (rh) bu durumlarda Cebrail'in meçhul ol-

duğuna ve bu rivayetlerin senedinin zayıflığına dikkat çekmiştir.³¹ Yine bu senedlerde Keşşî'nin gulat olduğunu belirttiği Muhammed b. Bahr Rehenî Nermâşirî vardır.³²

İmamların (a.s) siretinden, onların fikhî meselelerde vazifelerini, net bir şekilde, genel ilke ve kaideleri beyan etmek olarak görmüş, detay hükümleri çıkarma ve teferruatı bulmayı ise takipçilerine bırakmışlardır.³³ Bunlar, sahih haber ile sahih olmayanı birbirinden ayırt edebilen, Şii ravilerin mercii, şüphe ve ihtilafları bertaraf edebilen kimseler sayılıyordu.

İmam Sâdık (a.s), Feyz b. Muhtar'a talimat verdi:

“Ehl-i Beyt'in hadislerini araştırırken Zürâre b. A'yen'e müracaat et.”³⁴

Bu tür göndermeler dikkate alındığından dolayı Ömer b. Üzeyne, *Kitabu İrs'ini* bütünüyle Zürâre'ye arzetti ve aktardı

²⁵ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 507 ve 673.

²⁶ Bazı nakillerde Ebu Basir yerine Ebu Cafer A - val zikredilmiştir. (Tûsî, kameri 1404, c. 1, sayı 215, 326)

²⁷ A.g.e., c. 1, sayı 217, 219 ve 220.

²⁸ A.g.e., s. 349.

²⁹ Hoî, kameri 1413, c. 8, 242-253.

³⁰ Tûsî, kameri 1417, s. 216.

³¹ Hoî, kameri 1413, c. 8, s. 242-252; c. 18, s. 269, bu rivayetlerin şerhinde.

³² Tûsî, kameri 1404, c. 1, s. 363.

³³ Bezenî'nin İmam Rıza'dan (a.s) naklettiğine göre Hazret şöyle buyurmuştur: “علينا الفاء اصول عليكم التفرع” (İbn İdris Hillî, tarihsiz, s. 575).

³⁴ Zürârî, kameri 1399, c. 1, s. 51; Tûsî, kameri 1404, c. 1, s. 347.

rivayetlerde ondan izin aldı.³⁵ İbn Ebi Umeyr, Şuayb Akarakûfî'den rivayet eder:

İmam Sâdık'a (a.s) arzettim ki, "Bazen bir mesele hakkında tahkike ihtiyaç duyuyorum ama size de ulaşamıyorum. Böyle durumlarda kime müracaat etmeliyim?" Hazret şöyle buyurdu: "Yapman gereken, Ebu Basir Esedî'ye başvurmaktır."³⁶

Yine rivayet edildiğine göre çok kıymetli muhaddis Abdullah b. Ebi Ya'fûr, Hazret-i Sâdık'a (a.s) şöyle dedi:

"Her zaman yanınıza gelme imkânı bulamıyorum. Kimi zaman bazı Şiiler bana gelip cevabını bilmediğim birtakım sorular soruyorlar. Böyle durumlarda ne yapmalıyım?" İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Muhammed b. Müslim'e müracaat et. O, babamdan hadis işitmiş ve makam yüksek biridir."³⁷

3. Şii Kelamcılar

O zamanın Şiileri arasında üçüncü kol, Şii kelamcılar grubuydu. Kendilerinden kelam meselelerine dair ayrıntılı görüşler nakledilmiş Kays Mâsir, Hişam b. Hakem, Mü'minu't-Tâk, Hişam b. Sâlim, Zürâre b. A'yen, Ali b. Mansur Kufî (Hişam'ın talebelerinden) ve Ali b. İsmail b. Meysem Temmâr gibi isimler. Mezhebin rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Şia İmamları, kendi Şiileri arasında akıl ve istidlale dayalı tefekkürün zeminini oluşturma ve harekete geçirmeye büyük ilgi duyuyorlardı. Kendi zamanlarındaki Şii kelamcılar, özellikle de Hişam b. Hakem ve Mü'minu't-Tâk'ı kelam ve akaid bahislerine teşvik

ediyor, hatta onlara münazara metodunu öğretiyorlardı.³⁸ Kelamcılar da sonraki nesillerdeki mezhebî tartışmalar için talebelerine yardımcı oluyordu. Nitekim Fazl b. Şâzân, kendisini Muhammed b. Ebi Umeyr ve Safvan b. Yahya'nın halefi olarak adlandırıyor, Yunus b. Abdurrahman'ı ise muhaliflerle münazara için Hişam b. Hakem'in halefi kabul ediyordu.³⁹

Bu isimlerin bir kısmı, Mutezile'nin ortaya çıkışından önce bile kelam meseleleriyle uğraşıyordu. Kays b. Mâsir Kufî, Mutezile oluşmadan önce İmam Seccad'ın (a.s) yanında eğitim görmüş Şii kelamcılardan. ⁴⁰ Şii kelamcıların yaptığı tartışmalar imametle sınırlı değildi. Bütün meselelerle ilgiliydiler. Mesela Hişam'dan kalan üç eser, Aristo, Dualistler ve Naturalistlere reddiye idi. ⁴¹

O dönemin Şii kelamcılar Şia itikadının temellerini atarken takdire şayan bir rol oynadılar ve muhalifleriyle yaptıkları başarılı münazaralar sayesinde Şii akaidini sonraki nesillerde sağlamlaştırmanın yolunu hazırladılar.

Hişam b. Hakem Kufî, Şia'nın ünlü kelamcısıdır. İmamet mevzusunda kelam babı açtı ve derinlikli bir bakışla Şia mezhebine yeni bir ruh bahşetti. ⁴²

"İmamların ismeti" bahsinde esaslı görüşleri olan Hişam b. Hakem, Şia'da bu bahsin kurucularından sayılmaktadır. Öyle ki, Muhammed b. Ebi Umeyr şöyle der: "Hişam'la ahbablığım boyunca, ondan, İmamların ismeti bahsinden sağladığım istifadeyi

³⁵ Kuleynî, 1363, c. 7, s. 95, babu mirâsi'l-vâlid mea'l-ebeveyn.

³⁶ Tûsî, kameri 1404, c. 1, s. 400.

³⁷ A.g.e., s. 383.

³⁸ A.g.e., s. 425.

³⁹ Fazl b. Şâzân, 1363, s. 17; Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 818.

⁴⁰ Kuleynî, 1363, c. 1, s. 169-173.

⁴¹ Necâşî, kameri 1416, s. 11.

⁴² İbn Nedim, tarihsiz, s. 223.

başka hiçbir bahiste görmedim.”⁴³ Hişam b. Hakem, Darar’la yaptığı münazarada İmamı; ilim, ismet, cesaret ve cömertlikte insanlarnın en üstünü kabul eder ve imametnin kıyamet gününe kadar devam edeceğine inancını belirtir.⁴⁴ Hişam’dan sonra ismet bahsi daha kâmil hale geldi ve kelimacılar ondan tafsilatlı olarak bahsederek değişik boyutlarını incelemeye koyuldular.⁴⁵ “İsmet” İmamın özelliğidir. Şeyh Müfid’in ifadesiyle, Allah Teâla’nın, ismete bağlı kalacağını bildiği kimseye lütfudur. Fakat ismet, çirkin şeyi yapma kudretine mani olmak veya iyi fiili yapmaya mecbur tutmak değildir.⁴⁶

Bu dönemin büyük kelimacılarından bir diğeri de “Sâhibu’t-Tâk”⁴⁷ ve “Mü’minu’t-Tâk”⁴⁸ adıyla tanınan Muhammed b. Ali b. Nu’mân’dır.⁴⁹ Şiirde kendi zamanının dâhilerindendi.⁵⁰ Kelam meselelerinde oldukça hazır cevaptı. Muhalifleriyle girdiği münazaralar ve hikâyeleri kitaplarda kayıtlıdır. O da Hişam gibi imamet bahislerinde uzmandı ve İmam Sâdık (a.s) ona kelam tartışmalarına girmesi talimatını vermişti.⁵¹

Hişam b. Sâlim, İmam Sâdık’ın (a.s) ashabından ve diğr talebelerinden biridir. Tevhid ilmindeki uzmanlığı nedeniyle daha ziyade bu mevzuda tartışma ve münazara-

lara katılırdı.⁵² Aralarında miraç hakkındaki kitap da bulunan bazı kitapların müellifi olarak bilinir.⁵³

Bu zamanda Şiiler arasında yoğun tartışmalara sebep olan çeşitli kelam akımları mevcuttu. Bu meselenin şahitleri rical ve hadis kitaplarında, özellikle de *Rical-i Keşf*’de bol miktarda görülebilir. Bu konu, fihrist yazarlarının kitaplarındaki ravilerin kitap adlarından da çıkartılabilir. Mesela Hişam b. Hakem’in Hişam b. Sâlim ve Mü’minu’t-Tâk’a reddiyelerine dair kitaplar gibi.⁵⁴ Hişam b. Hakem ile Hişam b. Sâlim arasındaki ihtilaf o kadar ciddiydi ki, Şia’nın reisleri, ihtilafı çözmeleri için bu ikisi arasında münazara tertipledi. Buna rağmen Hişam b. Sâlim, Hişam b. Hakem’in ilmini övmüştür.⁵⁵ Dikkat çekici olan şu ki, bazen bir grubun mensupları, İmamların imametini kabul etme ilkesi dışındaki fikrî ilkelerin tamamında kendi ilmî rehberi ve lideriyle görüş ayrılığı yaşayabiliyordu. Mesela Ebu Cafer Sekkâk Bağdadî, Hişam b. Hakem’in talebesi olmasına rağmen imamet dışında diğr akaid konularında Hişam’a muhalefet etmiştir.⁵⁶

4. Aşırılıkçılar / Guluvcular

Aşırılık ve aşırılıkçılık⁵⁷ bahsi, Şia başta olmak üzere Müslümanlar arasında sürekli gündeme gelmiş önemli ve tartışmalı konulardandır. Aşırılık akımı ve gulatların müfrit inançları Şia için tehlikeliydi. Çünkü akaidde karmaşa yaratmasına ve Şiiler arasında ihtilaf ve tefrika çıkarmasına ilaveten, Şia’yı başkaları nazarında dinî fîruatla ilgili olarak

⁴³ Saduk, kameri 1385, c. 1, s. 204; Saduk, kameri 1379, s. 133.

⁴⁴ Saduk, kameri 1385, c. 1, s. 203.

⁴⁵ Seyyid Murtaza, kameri 1410, c. 1, s. 286-300; Bahrânî, kameri 1417, s. 55-63; Allame Hillî, kameri 1405, s. 135, 180, 303 ve 379.

⁴⁶ Müfid, 1414, “be”, s. 128.

⁴⁷ Bu isim ona, sarraf dükkânının Kufe’nin Tâku’l-Mehâmil mahallesinde bulunmasından dolayı verilmiştir.

⁴⁸ Hişam b. Hakem’in ona taktığı ve Şiiler arasında yaygın olan adıdır.

⁴⁹ Necâşî, kameri 1416, s. 325; İbn Hacer Askalanî, kameri 1390, c. 5, sayı 117, s. 321.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Tûsî, 1404, c. 2, s. 555.

⁵² A.g.e., s. 556.

⁵³ Necâşî, kameri 1416, s. 534.

⁵⁴ A.g.e., s. 433.

⁵⁵ Müderrisî Tabâtabâî, 1383, s. 322.

⁵⁶ Burucerdî, 1410, c. 1, s. 577.

⁵⁷ Metinde “ğuluvv ve ğaliyân”

ipini koparmış kimseler gibi gösteriyor, Ehl-i Sünnet'in mutaassıpları ve idarecilerinin eline koz veriyor ve onlar da sapkın gulat fikirler bahanesiyle bütün Şiileri ezmeye, tahkir edip kötülemeye girişiyorlardı.

“Guluvv” lugatta herşeyde ifrat, irtifa, had ve hududu aşma manasına gelmektedir. Istılahta ise dinde ifrat veya gerçeğe aykırı olarak bir şeyi ya da şahsı büyük görmektir. Kur'an ayetleri ve Masumların (a.s) rivayetleri de bu anlamı teyit etmektedir. Kur'an-ı Kerim Ehl-i Kitaba hitaben şöyle buyurur:

﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرِ الْحَقِّ ﴾

“De ki: Ey Ehl-i Kitap, dininizde hakkı aşma yere abartıya kaçmayın.”⁵⁸

Allah Rasülü (s.a.a) şöyle buyurmaktadır:

“Ey insanlar, dinde aşırılıktan kaçın. Çünkü sizden öncekilerin helak olmalarının sebebi dinde aşırılıktı.”⁵⁹

Bazı rivayetlerde aşırılık “tenetta” olarak ifade edilmiştir. Nitekim Peygamber (s.a.a) şöyle buyurur:

“هلك المتنطعون”⁶⁰

Dolayısıyla aşırılığın kökü, geçmiş dinlerde ve tüm İslamî fırkalardadır. Ama bu lafız çoğunlukla Ali (a.s) ve Ehl-i Beyt hakkında aşırıya kaçan Şiiler için kullanılmıştır. Şeyh Müfid şöyle yazar:

“Gulat yalnızca İslam’la tezahür eder. Onlar, Emirulmüminin ve İmamlara (a.s) ulûhiyet ve nübüvvet nispet etmişlerdir. Din ve dünyada üstünlük bahsinde de haddi aşmış ve orta yoldan ayrılmışlardır. Bunlar sapkın ve kâfirdirler. Emirulmüminin onları katledecek veya yakarak ortadan kaldırdı. İmamlar (a.s) onların hükmünü küfür ve İslam’dan çıkarmak olarak beyan etti.”⁶¹

İbn Haldun da gulatı Şia taifesinden kabul eder. Akıl ve iman haddini aşmış, beşer olan İmamlara ilahî sıfatlar atfetmiş veya “Allah beşer zâtında geldi” demişlerdir. Bu söz, Hristiyanların İsa (a.s) konusundaki itikadından alınmış hulûle inanmaktır.⁶²

Aşırılığın Çerçevesi ve Gulatın Akaidi

Guluv ve tefvizi birbirinden ayırmanın kriteri konusunda ulema arasında epeyce ihtilaf görülmektedir. Geç dönem rical âlimlerinin çoğu, eskilerin bazı ravilerle ilgili ta’n ve cerh değerlendirmelerinin itikadî bahislere bakıştaki ihtilaflardan kaynaklandığını düşünmekte ve bu suçlamaları amelin ölçütü kabul etmemektedir.⁶³ Ama Şia İmamlarının rububiyetine veya Allah’ın ruhunun onlara hulul ettiğine inanan birey veya fırkaların dinin zaruriyatını inkârâ vardıklarından “gulat” sayıldıkları konusunda hiçbir ihtilaf yoktur.⁶⁴ Şeyh Müfid (rh) imametini il-kelerini üç genel asılda özetler: İmametini vacipliği, ismet ve imamete nas.⁶⁵

⁶¹ Müfid, kameri 1414, “be”, s. 131.

⁶² İbn Haldun, tarihsiz, c. 1, s. 198.

⁶³ Vahid Bihbihânî, tarihsiz, s. 38 ve 39; Hâkânî, k - meri 1404, s. 146-148.

⁶⁴ Humeynî, tarihsiz, c. 1, s. 118; Subhanî, kameri 1414, s. 419.

⁶⁵ Müfid, kameri 1414, c. , s. 296.

⁵⁸ Maide 77.

⁵⁹ İbn Mâce, tarihsiz, c. 2, s. 1008; Nesâî, kameri 1348, c. 5, s. 268; Beyhakî, tarihsiz, c. 5, s. 127.

⁶⁰ Müslim, tarihsiz, c. 1, s. 386.

Aşırılık ve aşırılıkçılık bahsi, Şia başta olmak üzere Müslümanlar arasında sürekli gündeme gelmiş önemli ve tartışmalı konulardandır. Aşırılık akımı ve gulatların müfrit inançları Şia için tehlikeliydi. Çünkü akaidde karmaşa yaratmasına ve Şiiler arasında ihtilaf ve tefrika çıkarmasına ilaveten, Şia'yı başkaları nazarında dinî furiyatla ilgili olarak ipini koparmış kimseler gibi gösteriyor, Ehl-i Sünnet'in mutaassıpları ve idarecilerinin eline koz veriyor ve onlar da sapkın gulat fikirler bahanesiyle bütün Şiileri ezmeye, tahkir edip kötülemeye girişiyorlardı.

O dönemde Şiiler arasındaki dördüncü kol⁶⁶, kendi içinde değişik kollar barındıran, genel anlamda “guluv”dur. Ama her halükarda İmamların (a.s) makamı konusundaki aşırılık, her şekliyle o büyük şahsiyetlerin kınama ve ta'nına maruz kalmıştır. Kufe, gulatın faaliyet gösterdiği en önemli şehirdi. İmam Sâdık (a.s) bu kişiler hakkında şöyle buyurur:

”و الله لو أقررت بما يقول في أهل الكوفة لأخذتني الأرض و ما أنا إلا عبد مملوك لا أقدر على شيء ضرر و لا نفع“

“Allah’a yemin olsun ki, Kufe halkının benim hakkımda söylediklerine inanacak olsam yer beni yutar. Oysa ben Allah’ın emrinde bir kulum. Fayda ve zarar vermeye gücüm yetmez.”⁶⁷

⁶⁶ Tabii ki gulatlar Şia açısından Şiilerin parçası değildir. Ama tarihsel süreç içinde Şia toplumunun içinde gelişmiş ve Şiilerin görüşlerini etkilemiş olması nedeniyle bu kolu da burada inceleyeceğiz.

⁶⁷ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 590.

Yine İmam Sâdık’ın (a.s) alaka duyduğu Şiiler ile gulatlar arasındaki ihtilaf- lar konusunda bu dönemden gelmiş haberler vardır.

Bu zamanın meşhur gulatları arasında, biz- zat İmam Bâkır (a.s) tarafından tekfir edilmiş Muğire b. Said ve Beyan b. Sem’an vardı. Ali b. Muhammed Nevfelî şöyle der:

Muğire b. Said, İmam Bâkır’ın (a.s) yanına geldi ve şöyle dedi: “Sen insanlara gaybın ilmine sahip olduğunu söyle, ben de Irak’ı bunu kabul etmesi için hazırlayayım.” İmam Bâkır (a.s) onu sert bir dille yanından kovdu ve sonra meseleyi Ebu Haşim b. Muhammed b. Hanefiyye ile dertleşti.⁶⁸

Bu nakil, Kufelilerin, yeni ve aşırılık içeren yeni konuları kabul ettirmedeki büyük yeteneğini göstermektedir.

Ebu'l-Hattab Esedî adıyla tanınan⁶⁹ Muhammed b. Ebi Zeyneb Kufî (Miklâs) ve İmam Sâdık (a.s) zamanının diğer gulatları

⁶⁸ İbn Ebi'l-Hadid, şemsi 1378, c. 8, s. 121.

⁶⁹ Tûsî, kameri 1415, sayı 2321, s. 296.

da Hazret tarafından sert şekilde lanetlenmiştir. İmam şöyle buyuruyordu:

“Gençler! Kendinizi gulatlardan koruyun.”⁷⁰

Kufe’de Ebu’l-Hattab’ın takipçileri o kadar çoktu ki Keşî şöyle nakleder: “Ebu’l-Hattab Kufe’yi ifsad etti. Hatta onlar, şafak gizlenene dek mağrip tarafına namaz kılmazlar.”⁷¹ Onlar, her zamanda iki peygamber olması gerektiğine inanırlar. Biri nâtık, diğeri sâmit. Mesela Muhammed (s.a.a) nâtık resul, Ali (a.s) ise sâmit resuldü.⁷² Bu fırkanın zuhuru, her taraftan hükümete karşı kıyamlar ve hareketlerin patlak verdiği ve hükümlerinin henüz duruma tamamen hâkim olamadığı Beni Ümeyye’nin sonları ve Beni Abbas’ın başlarındaydı. Ebu’l-Hattab bu sırada Ehl-i Beyt İmamlarını (a.s) gündeme getirip onlar hakkında aşırılık ve kendisinin vesayet ve nübüvvetini iddia ederek -belki kıyam için kuvvet toplamaya çalıştı. Başına buyruklu, fesad, herşeyi mübah görme ve şehvetleri caiz saymayı yaygınlaştırarak Kufe’de o zamanın fâsidlerinden kalabalık bir grubu etrafında toplamayı başardı. Kufe’de Kenâse mahallesinde bir çadır kurdu ve ashabını İmam Sâdik’a (a.s) ibadet etmeye çağırdı.⁷³ Fakat netice itibarıyla işi ilerletemedi, kendisiyle birlikte etrafındaki yetmiş kişi, Kufe mescidine sığınmışken Mansur’un Kufe valisi İsa b. Musa b. Ali b. Abdullah b. Abbas (hicri kameri 138 yılında) tarafından katledildi. Bir görüşe göre Ebu’l-Hattab’ı Kufe’nin Kenâse mahallesinde darağacında sallandırıldılar.⁷⁴ Bu maceradan sadece bir kişi, yani Ebu Hadice adıyla tanınan Ebu Seleme Sâlim b. Mükerr

rem Cemmâl canını kurtarabildi. Katliamı yapanlar onu ölü sanmıştı. Gece ağır yaralı bir halde kaçtı ve daha sonra da tevbe etti.⁷⁵ Aynı şekilde bazı kitaplarda Hattabiyye fırkasıyla İsmailiyye arasında yakın ilişkiden bahsedilmiştir. Hatta halis İsmaililerin aslında Hattabiler olduğu, Ebu’l-Hattab’ın da İsmailiyye fırkasının oluşmasını sağlayan asıl kişilerden ve onların liderlerinden biri kabul edildiği bile söylenmiştir.⁷⁶

Ebu’l-Hattab öldürüldü ama akidesi bâki kaldı. Öyle ki kendinden sonra ortaya çıkan bütün gulat fırkaları etkisi altına aldı. Birçok gulat, ondan sonra kendi akaidlerini ondan iktibas ettiler. Ebu’l-Hattab’ın takipçileri onun ölümünden sonra beş gruba ayrıldı: Muammeriyye (Muammer adlı kişiyi Ebu’l-Hattab’tan sonra imam kabul ettiler), Beziğiyye⁷⁷ veya Bezi’iyye⁷⁸ (Beziğ veya Bezi’ b. Musa Hâik’in takipçileri), Umeyriyye veya İcliyiyye (Umeyr b. Beyan İclî’nin takipçileri)⁷⁹, Mufaddala⁸⁰ veya Mufaddaliyye⁸¹ (Mufaddal Sayrafi’nin takipçileri) ve Hattabiyye-i Mutlaka (Ebu’l-Hattab’a bağlı kalanlar).⁸²

5. Mufavvıza

Bu zamanda ortaya çıkan bir diğer önemli mesele, Mufaddal b. Ömer Cu’fî (hicri 183’ten önce hayattaydı) zamanından itibaren

⁷⁰ Tûsî, kameri 1414, s. 650.

⁷¹ A.g.e., c. 2, s. 582.

⁷² Bağdadî, kameri 1411, s. 223.

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ Bağdadî, kameri 1411, s. 224.

⁷⁵ Tûsî, kameri 1414, c. 2, s. 641.

⁷⁶ Eş’arî, Sa’d b. Abdullah, 1963, c. 2, s. 81.

⁷⁷ Bağdadî, kameri 1411, s. 224; Eş’arî, Ali b. İ - mail, 1980, s. 11 ve 12.

⁷⁸ Burucerdî, kameri 1411, s. 243 ve 244; Hâkânî, kameri 1404, s. 131.

⁷⁹ Bağdadî, kameri 1411, s. 225; Şehristânî, tari - siz, c. 1, s. 181.

⁸⁰ Bağdadî, kameri 1411, s. 225.

⁸¹ Eş’arî, Ali b. İsmail, 1980, s. 13; Şehristânî, t - rihsiz, c. 1, s. 181.

⁸² Bağdadî, kameri 1411, s. 225.

gündeme gelen, işleri İmam'a (a.s) bırakma⁸³ meselesiydi. Şia'nın rical âlimleri Mufaddal hakkında farklı görüşler bildirmiştir:

Erken dönem Şii rical âlimlerinden Necâşî ve İbn Gazâîrî, onu zayıf ve güvenilirmez biri olarak değerlendirmiştir. Necâşî onu "فاسد المذهب و مضطرب الرواية" olarak nitelerek şöyle yazmaktadır: "Hattabiyye'den olduğu söylenmiştir."⁸⁴ İbn Gazâîrî, Mufaddal b. Ömer'in, "مرتفع القول و خطابی" olduğuna inanmaktaydı. Gulaatların onun hadislerine el sürmüştü ve hadisin yazılması caiz değildi.⁸⁵ Keşî, onu kınayan rivayetler de, öven rivayetler de nakletmişti ve Mufaddal'ın başta doğru yolda olduğuna ama sonra Hattabî olduğuna inanıyordu.⁸⁶ Şeyh Tûsî, *Fihrist* ve *Rical*⁸⁷ kitaplarında ondan kınayarak da, överek de bahsetmemiştir.

İbn Şehrâşûb⁸⁸ ve İbn Davud⁸⁹ gibi orta yüzyılın rical uleması da erken dönem rical âlimlerinin sözlerine bir şey eklememiştir. Tabii ki Allame Hillî onun adını kitabının ikinci kısmında zikrederek şöyle yazar: "Rivayetler onun kınandığına delalet etmektedir."⁹⁰ Buna mukabil Şia'nın geç dönem rical âlimleri Mufaddal'ı desteklemiş ve rivayetlerini makbul bulmuştur. Allame Şûsterî ve merhum Ayetullah Hoî (rh), Mufaddal'ı İmam Sâdık'ın (a.s) özel dostlarından, Hazret'in yârâmı arasındaki şeyhlerden, muhiplerden, sikalardan ve fukahaların büyüklerinden saymaktadır.

Merhum Ayetullah Hoî, Şeyh Tûsî'nin sözüne dayanarak *Tehzibu'l-Ahkâm'daki* bir

rivayetin şerhinde şöyle yazar: "Bu haberi sadece Muhammed b. Sinan, Mufaddal b. Ömer'den nakletmiştir. Muhammed b. Sinan ashabın ta'na uğramış ismidir ve cidden zayıftır."⁹¹ Buradan şu sonuca varır: "Şeyhin Mufaddal b. Ömer'e itimat ettiğine dair sözü gayet nettir ve ona ta'n edildiği vaki değildir."⁹² Merhum Şûsterî de bu cümleden benzer bir sonuç çıkarmıştır.⁹³

Ayetullah Hoî, Mufaddal'ın, İbn Şehrâşûb tarafından *Menâkıb* kitabında İmam Sâdık'ın (a.s) yakın ashabından sayılmasını bunun başka bir delili olarak zikreder.⁹⁴ Sözünün devamında Mufaddal'ı öven rivayetleri -bir rivayet Şeyh Müfid'den, geriye kalanlar Keşî'den- ve yeren rivayetleri nakleder ve şu sonuca varır: "Aktardıklarımızdan anlaşılan odur ki, Mufaddal b. Ömer'e tefviz ve Hattabiyye nispet edilmesi sabit değildir. Çünkü İbn Gazâîrî'nin kitabının müellife nispeti ispatlanmıştır. Ayrıca Keşî'nin 'Mufaddal dosdoğru yoldaydı ama sonra Hattabî oldu' sözünün de görünüşe göre şahidi yoktur. 'قيل' lafzıyla bildirilmiş Necâşî'nin sözü de bizim görüşümüzü desteklemektedir. Zira Necâşî'nin bu duruma razı olmadığını göstermektedir. Onu yeren rivayetlere gelince, hepsinin senedi zayıftır ve güvenilirmezdirler. Sahih senede sahip, ilmi ehlinin nezdinde olan, Masumlardan sâdir olduğuna ilişkin genel bilgi iddiasına yakın çok sayıda ve birbirini destekleyen rivayetlerle çatışmayan üç rivayet hariç... Mufaddal'ın büyüklüğü konusunda, İmam Sâdık'ın (a.s) onu *Tevhid-i Mufaddal* adıyla meşhur kitabı rivayete tahsis et-

⁸³ Metinde "tefviz)

⁸⁴ Necâşî, kameri 1412, s. 416.

⁸⁵ İbn Gazâîrî, kameri 1422, s. 87.

⁸⁶ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 614.

⁸⁷ Tûsî, kameri 1417, s. 251.

⁸⁸ İbn Şehrâşûb, tarihsiz, s. 159.

⁸⁹ İbn Davud Hillî, kameri 1392, s. 208.

⁹⁰ Allame Hillî, kameri 1417, s. 407.

⁹¹ Tûsî, 1364, c. 7, babu'l-muhûr ve'l-ucûr, hadis 464.

⁹² Hoî, kameri 1413, c. 19, s. 319.

⁹³ Tûsterî, kameri 1419, c. 10, s. 214.

⁹⁴ İbn Şehrâşûb, kameri 1376, c. 3, s. 400.

miş olması yeterlidir.”⁹⁵ Merhum Ayetullah Hoî, “muztaribu’r-rivaye” ifadesini, sahih olduğu farzedilerek güvenilmezliğe delil saymaz ve fâsîd teliflerin Mufaddal’a nispetini de kabul etmez.⁹⁶

Ayetullah Hoî burada Şeyh Müfid’in sözünü Necâşî’nin görüşüne üstün tutmaktadır. Fakat fıkha ilişkin eserlerinden birinde, içinde Mufaddal b. Ömer’in geçtiği senedi incelerken Necâşî’nin ezberinin Müfid’den daha iyi kabul edildiğini dikkate alarak Mufaddal’ın rivayetine itimat etmemiştir.⁹⁷

Ama her halükarda Mufaddal’ın tevsik edilip edilmemesinin ya da mufavvıza akımına mensubiyetinin doğru olup olmamasının bahsin aslına (sözkonusu akaide sahip bir fırkanın mevcudiyetine) pek o kadar da etkisi yoktur ve bu konunun doğru olduğuna ilişkin birçok tarihsel referans inkâr edilemez. Mufaddal’dan nakledilmiş birçok rivayet, ya Fazl b. Şâzân, İbn Ukde, Şeyh Müfid, Necâşî, İbn Gazâirî ve Şeyh Tûsî tarafından zayıf kabul edilmiş ve sika kabul edilmesi imkânı bulunmayan⁹⁸ ünlü talebesi, Muhammed b. Sinan Zâhirî (vefatı hicri 220) yoluyla, ya da Mufaddal’ın diğer talebesi Muhammed b. Kesir Sakafî⁹⁹ aracılığıyla gelmiştir. Bazı muhakkiklerin inancına göre bu akım, ikinci yüzyılın başlarında Keysani gulatlarından iki aşırılıkçı görüşün buluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu tefekkürün kurucusu aslında Hattabiye’nin reisi Ebu’l-Hattab Esedî’dir (vefatı hicri 138). Bu fikrî akım, Mufaddal b. Ömer tarafından da Mufavvıza biçimine dönüştürülmüştür.¹⁰⁰

⁹⁵ Hoî, kameri 1413, c. 19, s. 328 ve 329.

⁹⁶ A.g.e., s. 330.

⁹⁷ Diyârî Bidgolî, 1384, s. 221.

⁹⁸ Hoî, kameri 1413, c. 17, s. 169.

⁹⁹ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 612.

¹⁰⁰ Müderrisî Tabâtabâî, 1375, s. 37 ve 38.

“Gulat” ıstılahı, rical ve rivayet kitaplarında Mufavvıza için de kullanılmıştır. Ama bu grup Şia mezhebi içinde devam etmiş ve bir tür grup içi gulat olmuştur. Bunlar, rical ulemasının ifadelerinde “ehlu’l-irtifa fi mezhebihi”, “fi hadisihi irtifa”, “mürtefiu’l-kavl” veya “fihi ğuluv ve tereffu” gibi lafızlarla ayırt edilmişlerdir. Bu tabirler, İmamların (a.s) makamı konusundaki mübalağayı ve aşırı gitmeyi belirtmektedir. Fakat İmamlar (a.s) için ulûhiyet aşamasına varmamışlardır. Bazen Mufavvıza gulattan net bir şekilde ayırt edilmiş ve yanyana kullanılmıştır. Bir rivayette şöyle geçer:

¹⁰¹ “الغلاة كفار و المفوضة مشركون”

Şeyh Müfid de *Evâilu’l-Makâlât*’ta “İmam’ın gaybı bilmediği” bahsinde şöyle yazar:

“و على قولى هذا جماعة أهل الامامة إلا من شدَّ عنهم من المفوضة و من انتمى إليهم من الغلاة”

“Mufavvıza ve onların yolundan giden gulatlar gibi çok azı dışında tüm İmamîyye bu görüşte benimle aynı düşünmektedir.”¹⁰²

Bu mesele, gulatın tamamen ayrı bir şey olması karşısında Mufavvıza’nın grup içi konumunu göstermektedir.

Mufavvıza’ya Ait İtikatlar

1. Tefviz: Allame Meclîsî, “tefviz” konusunda birkaç mana ortaya koymuştur.¹⁰³ Bunların tümünü iki kısımda ele almak mümkündür: Birincisi, yaratma ve rızık verme işini İmama bırakma; ikincisi, din ve siyaset

¹⁰¹ Saduk, kameri 1404, c. 1, s. 216.

¹⁰² Müfid, kameri 1414, s. 67.

¹⁰³ Meclîsî, kameri 1403, c. 25, s. 347-350.

“Gulat” ıstılahı, rical ve rivayet kitaplarında Mufavvıza için de kullanılmıştır. Ama bu grup Şia mezhebi içinde devam etmiş ve bir tür grup içi gulat olmuştur. Bunlar, rical ulemasının ifadelerinde “ehlu’l-irtifa fi mezhebihi”, “fi hadisihi irtifa”, “mürtefiu’l-kavl” veya “fihi ğuluv ve tereffu” gibi lafızlarla ayırt edilmişlerdir.

işini İmama bırakma. Bu ikisinden her biri de kendi içinde “mutlak” ve “mukayyed” olmak üzere iki kısma ayrılır. Özetle, bütün işlerde esas hâlik, sâni’ ve şâri’ Allah Teâla’dır. Kur’an ayetleri pek çok yerde buna işaret etmektedir. İmamlar da (a.s) kendilerini bu anlamdan tefvizden beri görmüşlerdir.¹⁰⁴

Ama mukayyed manada tefviz, İmamların (a.s), Allah Teâla’dan bir şey istediklerinde Allah’ın bu isteğe icabet ederek bir şeyi onlar için gerçekleştirmesi anlamına gelir. Bu mevzu, Hazret-i Mehdi’nin (a.f) Şiilerin ihtilafına verdiği cevapta teyit edilmiştir. Allah, ecsamı yaratan ve rızımları taksim edendir. Ama İmamlar (a.s) Allah’tan ister, o da onlara icabet etmek ve onların hakkının büyük olduğunu göstermek için yaratır ve rızık verir.¹⁰⁵

Başka bir yerde Hazret (a.f), Mufavvıza’yı yalancı olarak nitelemiş ve şöyle buyurmuştur:

“Kalplerimiz, Allah’ın dilemesi için kaplıdır. O dilerse biz de isteriz.”¹⁰⁶

Yani bizim irademiz Allah’ın iradesine tabidir. İşler üzerinde tasarrufta bulunuyorsak, bu, onun izni ve iradesiyledir. Dolayısıyla İmamların (a.s) mucize ve kerametleri de Allah’ın izniyle gerçekleşen şeyler oldukları şeklinde izah edilebilecektir. Nitekim İsa (a.s) Allah’ın izniyle körün gözünü açıyor ve ölüleri diriltiyordu. Ebu Basir’den bir rivayette İmam Bâkır (a.s), İmamın ölüleri diriltmek ve körlere şifa vermeye gücü yetip yetmediği konusunda şöyle buyurmaktadır:

“Evet, ama Allah Teâla’nın izniyle.”

Bu olayda Ebu Basir’in görmeyen gözlerine, onun talebi üzerine ilk haline dönecek şekilde şifa verdi.¹⁰⁷

Fakat Mufavvıza’nın söylediği bu rivayetlerin ötesine geçiyordu. Mufavvıza, Peygamber (s.a.a) ve İmamlar (a.s), Allah’ın yapması gereken bütün işleri yerine getirmektedir. Şu farkla ki, Allah’ın kudreti aslî, onların kudreti ise bağımlıdır.¹⁰⁸ Şöyle diyorlardı: İnsanların rızık, göğün ve yerin işleri İmamların (a.s) elindedir.¹⁰⁹ Bu anlamda tefviz,

¹⁰⁴ Gaffâr, kameri 1415, s. 163.

¹⁰⁵ Tûsî, kameri 1411, s. 294; Tabersî, kameri 1386, c. 2, s. 285.

¹⁰⁶ Taberî, kameri 1413, s. 506; Hasibî, kameri 1411, s. 359; Tûsî, kameri 1411, s. 247.

¹⁰⁷ Saffâr, 1362, s. 289.

¹⁰⁸ Burucerdî, kameri 1410, c. 2, s. 358.

¹⁰⁹ Tûsî, kameri 1404, c. 2, s. 615-617.

yani tekvinî işlerde ilahî kudret elinin bağlı olması Şiiilerin teyit ettiği görüş değildir ve bu akaid küfür sayılmaktadır.¹¹⁰ İmam Rıza (a.s), meşhur bir rivayette, İmamlar (a.s) için hakettiklerinden daha yüksek bir makama inananlardan hoşnutsuzluğunu dile getirmekte ve yaratma, rızık ve kulluğu Allah Teâlâ'ya mahsus kabul etmektedir.¹¹¹

2. Hilkat-i ezelle¹¹²: Mufavvıza'ya ait itikatlardan bir diğeri de bedenlerin yaratılmasından önceki gölge yaratılışa inançtır. Bazı rivayetlerde geçtiğine göre İmamlar (a.s) yaratılıştan önce misal âleminde idiler. Mufaddal b. Ömer'in İmam Sâdık'tan (a.s) aktardığı bir rivayette bu konuya açıklık getirilmiştir.¹¹³ Başka bir rivayette şöyle beyan edilmiştir: Ehl-i Beyt (a.s) yaratılıştan önce nuranî gölgeler şeklindeydi.¹¹⁴ Şeyh Müfid, gölgelerin kadim oluşunu yanlış kabul eder ve âlemin sonradan yaratılmış olmasına aykırı bulur. Çünkü ezeli kadim, yalnızca bir olan Allah'tır. Ondan başka herşey hâdistir ve yaratılmıştır.¹¹⁵ Şeyh Müfid, İmamların (a.s) zâtının, beşerin babası Âdem'den önce yaratılmış olmasını sahih görmez. Ona öğre İmamların ruhlarının Âdem'e (a.s) önce yaratılması, bu büyük şahsiyetlerin yüce şan ve şereflerine fazla bir şey katmaz.¹¹⁶ Gölge ruhlar konusunda gelmiş haberlerin, lafızda farklı farklı ve manada birbirine uzak olduğunu belirtir ve onları gulatın uydurduğunu söyler. Örnek vermek gerekirse, gulat olmakla suçlanan Muhammed b. Sinan'a ait

el-Eşbah ve'l-Ezelle kitabının adını zikreder ve şöyle yazar: "Bu kitabın ona ait olduğu doğrudur o, haktan sapmış biridir."¹¹⁷ Yine, İmam Sâdık'ın (a.s) Mufaddal'a derslerini içeren Mufaddal b. Ömer'e ait *el-Heft ve'l-Ezelle* isimli kitabın, bir çeşit varlığın ve bazı dinî ilkelerin bâtunî izahı olduğuna işaret eder.¹¹⁸

3. İmamın gayp ilminden mutlak haberdar oluşu: Çok sayıda rivayet, İmamın, gelecekte insanların başına gelecek olayları bildiğini teyit etmektedir. İmam Ali (a.s) Meysem Temmar'ın şahadetini günü ve saatiyle haber vermişti. Hatta dilinin kesileceğini bile öngörmüştü.¹¹⁹ *Kâfi*, *Besâir* ve *İrşad*'da bunu ispatlayan birçok rivayet vardır. Mesela Ravza-i Kâfi'nin rivayetinde İmam Bâkır (a.s) Karkisya hadisesini ve Kays'ın öldürüleceğini önceden bildirmektedir.¹²⁰ Başka bir rivayette İmam Sâdık (a.s) bazen gelecekteki olayları bilmeyi İmamın insanlara hüccet oluşunun ihtiyacı olarak adlandırır.¹²¹

Fakat sorulması gereken şudur ki, acaba önceden haber vermek gaybı bilmek manasına mı gelir? Gayp ilminin İmamlara (a.s) atfedilmesi caiz midir?

Mufavvıza, gaybın bilgisinin İmamlara (a.s) atfedilmesini caiz görüyordu. Şeyh Müfid (rh) onları bu mevzuda gulatla aynı hiza koymaktadır. Müfid, gaybın bilgisinin İmamlar (a.s) için konu edilmesini inkâr etmekte ve fesat görmektedir. Bu görüşün, Mufavvıza ve gulat dışında İmamîyenin çoğunluğunun görüşü olduğunu belirtir.¹²²

¹¹⁰ Saduk, kameri 1404, s. 97.

¹¹¹ A.g.e., s. 100.

¹¹² Ezelle (zilâl'in çoğulu), gölgeler manasına gelir. "Zill-ı sokof (tavanın gölgesi)" vs. gibi. Merhum Gaffârî, ezelle kelimesine ruhlar âlemi manası vermiştir. (Kuleynî, c. 8, hadis 1, s. 6 dipnot).

¹¹³ Kuleynî, 1363, c. 1, s. 441, babu beledi'n-nebiyy ve vefatuhu.

¹¹⁴ A.g.e., s. 442.

¹¹⁵ Müfid, kameri 1404, "dal", s. 27.

¹¹⁶ A.g.e., s. 28.

¹¹⁷ A.g.e., s. 37 ve 38.

¹¹⁸ Müderisî Tabâtabâî, 1383, s. 398.

¹¹⁹ Fetâl Nişâbü'rî, tarihsiz, c. 1, s. 298.

¹²⁰ Kuleynî, 1363, c. 8, s. 295.

¹²¹ Saffâr, kameri 1404, s. 504; Kuleynî, 1363, c. 1, s. 258.

¹²² Müfid, kameri 1414, "elif", s. 67.

İmamların (a.s) gaybı bilmesi hususunda iki grup rivayet vardır:

Rivayetlerin bir grubu, gaybın bilgisini İmamlardan (a.s) nefyeder. Emirülmüminin Ali (a.s) Basra'da gelecekte olacakları haber verdiğinde aşıptan biri sordu: "Bu söyledikleriniz gayp ilmi mi?" Hazret gü-lümsedi ve şöyle buyurdu:

"Bu gaybın bilgisini değildir. Bilakis mu-allimden öğrendiğim ilimdir. Gaybın bilgisi kıyameti bilmektir."

Sonra gaypla ilgili beş konunun Allah'a mahsus olduğunun zikredildiği Lokman suresi 34. ayete işaret etti.¹²³ İmam Sâdık (a.s) şöyle buyurur:

"Bizim gaybın bilgisine vakaf olduğumuzu zanneden gürüha şaşıyorum. Hâlbuki Allah Teâla'dan başkası gaybı bilmez."

Bu rivayetin devamında şöyle yazıyor:

Gaybın ilmini Nübüvvet ailesinden nefyeden İmam'ın sözüne şaşıran Sedir, "Biz sizi gayba nispet etmiyoruz. Fakat çok fazla ilminiz olduğunu da biliyoruz." diyerek daha fazla bilgi istedi. İmam (a.s):

﴿ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴾

"Kâfir olanlar diyor ki, "Sen gönderilmiş elçi değilsin." De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve elinde kitaptan ilim bulunan kimse kâfidir."¹²⁴

¹²³ Nehcu'l-Belağ, hutbe 128.

¹²⁴ Ra'd 43.

İki kere şöyle buyurdu: "Allah'a yemin olsun ki kitabın bütün ilmi bizim elimizdedir."¹²⁵

Bu rivayet, İmamların (a.s) ilminin menşeinin Kur'an olduğunu beyan etmektedir.¹²⁶ İlahî kelim için onun dergâhındaki en iyi kul Resul-i Ekrem'dir (s.a.a) ve İmamlar (a.s) bu ilmi Hazret'ten beri nesilden nesile ecdadından öğreniyordu.

Seyyid Murtaza (rh) şöyle der: "İmam için velayetin icabı ve şer'î ahkâm dışındaki ilmi vacip görmekten Allah'a sığınırım. Gayp ilmi bunların dışındadır."¹²⁷ O, İmamın, şeriatla ilgisi bulunmayan tüm sözleri ve meslekleri bilmesinin zorunlu olmadığına inanmaktaydı. Çünkü bu alanların her birinin kendine has uzmanlığı vardır ve İmama tek gereken, ahkâmı bilmesidir.¹²⁸

Şeyh Tûsî (rh) İmamı Allah'ın kullarından bir kul kabul etmektedir. Tabiat ve sıfatlarda diğer insanlar gibidirler. Onların tek üstünlüğü, icabı şeriat ahkâmını bilmek olan din ve dünyada genel riyasettir. İmamiyye Şia'sının, İmamların gaybı bildiği görüşüne nispet edilmesi doğru değildir. Çünkü Şiiler Allah'ın kitabına iman etmekte ve onda Peygamber'in şöyle buyurduğunu okumaktadır:

﴿ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَأَشْكُرْتُ مِنَ الْخَيْرِ ﴾

"Eğer gaybı biliyor olsaydım daha fazla hayır biriktirirdim."¹²⁹

﴿ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ ﴾

¹²⁵ Saffâr, kameri 1404, s. 233; Kuleynî 1363, c. 1, s. 258.

¹²⁶ Bkz: İmamın İlmî Salahiyetinin Menşei bahsi.

¹²⁷ Seyyid Murtaza, kameri 1411, s. 164.

¹²⁸ A.g.e., s. 165.

¹²⁹ A'raf 188.

“De ki: Gayp sadece Allah’a mahsus-tur.”¹³⁰

﴿قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
الْغَيْبَ إِلَّا اَللّٰهُ﴾

“De ki: Göklerde ve yerde olan gaybı Allah’tan başkası bilmez.”^{131- 132}

Tabersî, Hud suresi 123. ayeti tefsir ederken şöyle yazar: “İmamiye Şia’sına İmam-ların gaybı bildiği görüşünü nispet edenler Şia’ya zulmetmiştir. Biz, bütün bilgilere vakıf Allah Teâla dışında gaybı bilme sıfatını herhangi birisi için caiz gören bir Şia tanımıyoruz.”

Emirülmüminin’den (a.s) fitnelere ilişkin hutbelerde nakledilmiş haberlerin ve buna benzer diğer rivayetlerin Peygamber’den (s.a.a) ve Hazret’in ilahî ilimlerinden alındığını düşünmektedir.¹³³ Çağdaş ulema arasında da bazıları gaybın bilgisini İmam-lardan (a.s) nefyetmektedir.¹³⁴

Buna mukabil gaybın bilindiğini teyit eden rivayetler de vardır. Ravi, İmam Sâdık’a (a.s) sorar: “İmam, bilmediği şeylere nereden cevap verir?” İmam şöyle buyurur:

**“يَكُنْتُ فِي الْقَلْبِ نَكْتًا أَوْ يَنْقُرُ فِي الْأُذُنِ نَقْرًا”
(Kalbe iner veya kulakta çınlar)¹³⁵**

Bu rivayet, İmamın ilminin gaybî menşei beyan etmektedir. Yine Ammar Sâbâtî,

¹³⁰ Yunus 20.

¹³¹ Neml 65.

¹³² Muğniye, kameri 1399, s. 42, *Telhisu’s-Şâfi*’den nakil, s. 321.

¹³³ Tabersî, kameri 1415, c. 5, s. 352 ve 353.

¹³⁴ Muğniye, kameri 1399, s. 57.

¹³⁵ Saffâr, kameri 1404, s. 337; Tûsî, kameri 1414, s. 408.

İmam Sadık’a (a.s) şöyle sordu: “İmam gayp ilmini bilir mi?” İmam cevap verdi:

“Hayır. Lakin bir şeyi bilmek istediğinde Allah ona bildirir.”¹³⁶

Bu rivayetten, İmamın gelecekteki olaylarla ilgili bilgisinin sürekli olmadığı, İmamın iradesi ve Allah Teâla’nın izniyle belli bir anda İmamlara (a.s) feyz edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Sâdık (a.s) İsa b. Hamza Sakafî’ye verdiği cevapta şöyle buyurur:

“Ne zaman gelir veya çınlarsa sözümüzü söyleriz. Ne zaman kesilirse dururuz.”¹³⁷

Bu yüzden Şeyh Hürr Âmulî, *el-Fusûlu’l-Mühimme* kitabında bu bahisle ilgili babı şöyle adlandırmıştır: “Babu inne’n-Nebiyy ve’l-Eimme (a.s) lâ ya’lemûne cemîa ilmi’l-ğayb ve innemâ ya’lemûne ba’dahu bi-i’lâmi’llahi iyyâhum ve izâ erâdû en ya’lemû şey’en alemû” (Peygamber ve İmamlar (a.s) gayp ilminin tamamını bilmez. Bilakis Allah Teâla ne zaman onlara bildirirse bir kısmını bilirler. Ne zaman bir şeyden haberdar olmalarını irade ederse onu bileceklerdir.)¹³⁸

Merhum Muzaffer de rivayetleri inceledikten sonra, irade edilmiş ve Sübhan Allah’ın tefizi olan İmamın ilmine dair bu grup rivayetleri mutedil tavır kabul eder ve onu çeşitli delilleri uzlaştırmak için münasip görür.¹³⁹

İmam Bâkır (a.s), Hamran b. A’yen’in **“عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يَظْهَرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا”** (Gaybı bilir ve gaybindan kimseyi haberdar etmez.)¹⁴⁰

¹³⁶ Kuleynî, 1363, c. 1, s. 257.

¹³⁷ Saffâr, kameri 1404, s. 336.

¹³⁸ Hürr Âmulî, kameri 1418, c. 1, s. 394.

¹³⁹ Muzaffer, kameri 1402, s. 64.

¹⁴⁰ Cin 26.

Ayeti hakkında sorduğu soruya verdiği cevapta bir sonraki ayete (إِلَّا مَنْ أَتَى مِنْ) Razi olduğu peygamber hariç) ¹⁴¹ i - tinat ederek şöyle buyurur:

“Allah’a yemin olsun ki, Muhammed (s.a.a) Allah’ın razı olduğu kullardandı.”

Sonra şöyle devam eder:

“Allah’a mahsus olan gaybın ilmi, takdir edilmiş olup ilahî ilimde gerçekleşmeden ve meleklerle bırakılmadan önce kazaya dönüşmüş ilimdir. Bu ilim Allah’ın nezdindedir ve ilahî kaza onda yürürlüktedir ama henüz imzalanmamıştır. Fakat kazaya dönüşüp imzalanmış ilim, Allah Rasûlü’ne (s.a.a) ulaşan ve ondan sonra bize intikal eden ilimdir.” ¹⁴²

Şeyh Müfid’in inancı da şudur: “İlham yoluyla gelen ilim inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü peygamberler ve vasilerin mucizelerinin büyük bölümü ve onlar tarafından gayptan haber verilmesi bu yolla gerçekleşmiştir.” İmamların (a.s) bütün meslekleri ve dilleri bilmesini mümkün görür. Gerçi akıl ve kıyas bakımından bu zorunlu değildir. Ama bunu tasdik eden haberler mevcuttur. Müfid, İmamların (a.s) kalpler ve kâinatla ilgili ilmini de kabul eder, ama vacip görmez. Zira imamın sıfat ve şartları arasında bu yoktur. Sadece Allah’ın lütfu ve kerametidir. ¹⁴³

Kum Ulemasının Mufavvıza’nın Fikirlerine Tepkisi

Şiiler arasından dışlanmayan Mufavvıza’nın fikirleri sonraki yüzyıllarda da devam etti.

Üçüncü yüzyılın sonlarında Şia’nın asli merkezi olan Kum’da ulema, Mufavvıza’nın fikirlerine tepki gösteriyor ve İmamlara (a.s) her türlü insanüstü sıfatlar nispet edilmesine karşı çıkıyordu. Bir karar aldılar: Kim İmamlara insanüstü durumlar nispet ederse onu gulat ilan edecek ve şehirden sürüp çıkaracaklardı. Sehl b. Ziyad Âdemî ¹⁴⁴, Ebu Sumine Muhammed b. Ali Karaşî ¹⁴⁵, Hüseyin b. Ubeydullah Muharrir ¹⁴⁶ ve nakildeki dikkatsizliği yüzünden ihraç edilen Ahmed b. Muhammed b. Halid Berkî gibi kişiler bunların arasındadır.

Bu cezalandırmalar, bu tür meseleleri nakledenler içindi. Fakat bu konulara gerçekten itikat edenler küfürde sayılıyordu. Hatta ölümle bile cezalandırılabilirlerdi. Bir defasında Kum halkı, bu fikirlere inanan bir raviyi katletmek istedi. Fakat onun namaz kıldığını görünce vazgeçtiler. ¹⁴⁷ Bu olay, Kum Şiilerinin gulat ile Mufavvaza arasında fark gözetmediğini ve İmamları insanüstü varlıklar kabul eden kimselerin oruç, namaz ve diğer ibadetlerle meşgul olmadığına inandıklarını göstermektedir. Onlara göre Peygamber-i Ekrem (s.a.a) veya Eimme-i Athar’ı (a.s), ilahî mesajı tebliğle irtibatı bulunmayan şahsî işlerinin detaylarında dahi hata ve yanlışlıktan masun görenler gulattır. ¹⁴⁸ Kum ulemasından bir kesim, hatta İmamları (a.s) şeriatı öğrenme tarzı bakımından diğer âlimler gibi görüyorlardı. Yani İmamlar da teferruat hükümleri keşfetmek için içtihadı başvuruyor ve fîruatı usüle arz ederek ahkâma ulaşıyordu. ¹⁴⁹

¹⁴⁴ Allame Hillî, kameri 1417, s. 357.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 398.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 339.

¹⁴⁷ Necâşî, kameri 1416, s. 329, sayı 891, Muha - med b. Urûme Kummî.

¹⁴⁸ Saduk, tarihsiz, c. 1, s. 359 ve 360.

¹⁴⁹ Müfid, kameri 1414, “be”, s. 136.

¹⁴¹ Cin 27.

¹⁴² Kuleynî, 1363, c. 1, s. 256.

¹⁴³ Müfid, hicri 1404, “be”, s. 67.

Kum ulemasının karşısında Mufavvaza onları “mukassıra” olarak niteliyordu.¹⁵⁰ Bu, daha önce Osmancılara ve Emevilerin taraftarlarına atfedilen bir isimdi. Çünkü onlar, Ali’nin (a.s) makamıyla ilgili olarak saygısızlık ediyorlardı. Onların izahına göre mukassıra, İmamların (a.s) makamının hakikat ve özüne vakıf olmada aciz ve kusurluydu. Hatta bu adlandırmada Âl-i Ali’ye (a.s) zıdlık ve nâsibilik kokusu da geliyordu.¹⁵¹

Sonuç

Aktarılanlardan, Şia rivayetlerinin, çeşitli gruplara mensup ve muhtelif görüşler taşıyan raviler eliyle nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerin sahih mi, zayıf mı olduklarını teşhis ederken rivayetin sâdır olduğu ortama ve ravinin itikatlarına daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir. Buna göre, çoğunlukla Zürâre b. A’yen, Ebu Basir, Büreyd b. Muaviye ve Muhammed b. Müslim gibi sika raviler tarafından nakledilmiş fıkıh rivayetlerinin en sağlıklı rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. İtikatların prensipleri alanında Şia’nın kalamcı ravileri İmamlar (a.s) tarafından teyit edilmiştir ve mevcut rivayetlerin birçoğu güvenilirlerdir.

Halifeler ve İmamların (a.s) tarihiyle ilişkili rivayetlerin ağırlıklı kısmı Emeviler döneminden kalmış ve Emevilerin Şia’ya yoğun baskısı altında nakledilmiştir. Bu yüzden de o dönemin zulüm görmüş insanların arzusu, ricat ve Mehdilikle ilgili bazı rivayetlerin oluşmasında etkisiz sayılmaz. Kelam bahislerine dair sade ve basit düşünce tarzı bu rivayetlerde gözlenmektedir. Bazen kimi itikatlar sonraki dönemlerde

köklü değişikliklere maruz kalıyordu. İmamet bahsinde, özellikle İmamların (a.s) makam ve faziletleri konusunda Şii rivayetler gılat ve Mufavvaza’nın düşüncelerinin etkisine maruz kalmıştır. Dolayısıyla günümüzde elimizde olan herşey, epeyce inceleme ve araştırmaya muhtaçtır.

Kaynakça

- Akîfî, Duafâu’l-Akîfî, kameri 1418, tahkik: Dr. Abdulmu’ti Emin Kal’acî, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ikinci baskı.
- Allame Hillî, Hasan b. Yusuf b. Ali Muta-har, *el-Elfin fi İmameti Emirulmüminin Ali b. Ebi Talib (a.s)*, kameri 1405/1985, el-Kuveyt, Mektebetü’l-Elfin.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir, *el-Fark beyne’l-Firak*, kameri 1411/1990, tahkik: Mahmud Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, el-Mektebetü’l-Asriyye.
- Bahrânî, Ali b. Meysem, *el-Necâh fi’l-Kiyame*, kameri 1417, Mecmeu’l-Fikri’l-İslamî, Kum, Müessesetu’l-Hâdî.
- Bahru’l-Ulûm, *el-Fevâidu’r-Ricâliyye*, 1363, tahkik ve talik: Muhammed Sâdık Bahru’l-Ulûm ve Hüseyin Bahru’l-Ulûm, Tehran, Mektebetü’s-Sâdık.
- Cündî, Abdulhalim, *el-İmam Caferi’s-Sâdık (a.s)*, kameri 1397/1977, editör: Muhammed Tevfik Uveyda, Kahire, el-Meclisu’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslamiyye.
- Eş’arî Ali b. İsmail, *Makâlâtü’l-İslamiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn*, 1980, tashih: Hellmut Ritter, basım yeri belli değil, Cem’iyyetu’l-Müsteşrikîn el-Almaniyye, üçüncü baskı.
- Fazl b. Şâzân Ezdî, *el-İzâh*, 1363, tahkik: Seyyid Celaleddin Hüseyinî Ermevî el-Muhaddis, Tehran, Dânişgâh-i Tehran.
- Fetâl Nişâbûrî, *Ravzatu’l-Vâizîn*, tarihsiz, mukaddime: el-Seyyid Muhammed Mehdi el-Harsân, Kum, Menşûrâtü’r-Radıyy.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 135 ve 136.

¹⁵¹ Bu meseleler *Biharu’l-Envar*’da (c. 26, s. 6) b - linmeyen bir metinden Selman ve Cündüb’ün Emirulmüminin’den (a.s) nakliyle aktarılmıştır.

Gaffar Abdurresul, *Şühbetü'l-Guluvv inde's-Şia*, kameri 1415, Beyrut, Dâru'r-Resuli'l-Ekrem, Dâru'l-Mehacceti'l-Beyda.

Hâkânî, Ali, *Ricâlu'l-Hâkânî*, kameri 1404, Seyyid Muhammed Sâdık, Bahru'l-Ulûm, basım yeri belli değil, Mektebetü'l-A'lami'l-İslamî, ikinci baskı.

Hasibî, Hüseyin b. Hamdan, *el-Hidayetu'l-Kübra*, kameri 1411/1991, Beyrut, Müessesetu'l-Belağ li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', dördüncü baskı.

Hoî, Ebulkasım, *Mu'cemu Ricali'l-Hadis ve Tafsilu Tabakâtu'r-Revah*, kameri 1413/1992, basım yeri belli değil, yayıncı belli değil, beşinci baskı.

Humeynî, Ruhullah, *Tahriru'l-Vesile*, tarihsiz, Kum, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hürr Âmulî, Muhammed b. el-Hüseyin, *el-Fusûlu'l-Mühimme fi Usûli'l-Eimme*, kameri 1418/1376, tahkik: ve edisyon: Muhammed b. Muhammed Hüseyin Kâinî, Kum, Müessese-i Meârif-i İslamî-yi İmam Rıza (a.s).

İbn Davud Hillî, *Rical-i İbn Davud*, kameri 1392/1972, tahkik ve takdim: Seyyid Muhammed Sâdık Âl-i Bahru'l-Ulûm, el-Necefu'l-Eşref, Matbaatu'l-Haydariyye.

İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağ*, kameri 1378/1959, tahkik: Muhammed Ebul-fazl İbrahim, basım yeri belli değil, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye.

İbn Gazâirî, Ahmed b. Hüseyin b. Ubeydullah Gazâirî Vâsîfî Bağdadî, *Rical-i İbnu'l-Gazâirî*, kameri 1422/1380, tahkik: Seyyid Muhammed Rıza Celâlî Hüseyinî, Kum, Dâru'l-Hadis.

İbn Haldun, *Tarih-i İbn Haldun* (Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübteda ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min Âsirihi min Zevî's-Sultani'l-Ekber), tarihsiz, Beyrut, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî.

İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned-i Ahmed*, tarihsiz, Beyrut, Dâru Sâdir.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, tarihsiz, tahkik, noktalama ve talik: Muhammed Fuad Abdulbâki, yayın yeri belli değil, Dâru'l-Fıkr li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *el-Tabakatu'l-Kübra*, tarihsiz, Beyrut, Dâru Sâdir.

Kuleynî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâfi*, 1363, tashih ve talik: Ali Ekber Gaffârî, Tehran, Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, beşinci baskı.

Lâlâyî, Ruzeyne R., *el-Fikru's-Şîi el-Mübkeri Teâlimi İmam Muhammed Bâkır*, 2004, basım yeri belli değil, Dâru's-Sâkî bi'l-İştirak mea Muahhidi'd-Dirâsâti'l-İslamiyye.

Meclisî, Muhammed Bâkır, *Biharu'l-Envar*, kameri 1403/1983, Beyrut, Müessesetu'l-Vefa, ikinci baskı.

Muğniyye, Muhammed Cevad, *el-Şia fi'l-Mizan*, kameri 1399/1979, Beyrut, Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, dördüncü baskı.

Muzaffer, Muhammed Hüseyin, *İlmu'l-İmam*, kameri 1402/1982, Beyrut, Dâru'z-Zehra li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.

Müderrişî Tabâtabâî, Seyyid Hüseyin, *Mekteb der Ferâyend-i Tekâmül*, 1375, tercüme: Haşim İzdîpenah, basım yeri belli değil, yayıncı belli değil.

Müderrişî Tabâtabâî, Seyyid Hüseyin, *Miras-i Mektûb-i Şia ez Se Karn-i Nehostin-i Hicrî*, defter-i evvel, 1383, tercüme: Seyyid Ali Karâî, Resul Caferiyân, Kum, Kitabhâne-i Tahassusî-yi Tarih-i İslam ve İran.

Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'man İbnu'l-Muallim, *Evâilu'l-Makâlât*, kameri 1414/1993, tahkik: İbrahim Ensarî, Beyrut, Dâru'l-Müfid li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', ikinci baskı.

Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'man İbnu'l-Muallim, *el-Mesâilu'l-Akberiyye*, kameri 1414/1993, tahkik: Ali Ekber İlahî Horasanî, Beyrut, Dâru'l-Müfid li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', ikinci baskı.

Müslim Nişâbü'r, *Sahih-i Müslim*, tarihsiz, Beyrut, Dâru'l-Fikr.

Nehcu'l-Belağa (İmam Ali'nin -a.s- hutbeleri), tarihsiz, tahkik: Şeyh Muhammed Abduh, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.

Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, kameri 1348/1930, Beyrut, Dâru'l-Fikr li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.

Nu'manî, Muhammed b. İbrahim, *Kitabu'l-Gaybe*, kameri 1422, tahkik: Fâris Hasûn Kerim, Kum, Envaru'l-Hüda.

Saduk, Muhammed b. Ali, *İlelu's-Serâi'*, kameri 1385/1966, takdim: Seyyid Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, el-Necefu'l-Eşref, el-Mektebetu'l-Haydariyye.

Saduk, Muhammed b. Ali, *Meâni'l-Ahbar*, kameri 1379/1338, tashih ve talik: Ali Ekber el-Gaffâr, Kum, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî el-Tâbiatu li-Cemâati'l-Müderresin.

Saffâr, Muhammed b. Hasan, *Besâiru'd-Derecât*, kameri 1404/1362, tashih, talik ve takdim: Hac Mirza Hasan Kûçe Bâgî, Tehran, Menşurâtu'l-A'lemî.

Seyyid Murtaza, İlmülhüda Ali b. Hüseyin Musevî Bağdadî, *el-Şâfi fi'l-İmame*, kameri 1410, Kum, Müessesetu İsmailiyyan, ikinci baskı.

Subhanî, Cafer, *Külliyat fi İlmi'r-Rical*, kameri 1404, Kum, Müessesetu'n-Neşri'l-İslami el-Tâbia li-Cemâati'l-Müderresin, üçüncü baskı.

Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tarihsiz, tahkik: Muhammed Seyyid Kilanî (Maces-tir min Külliye Âdâbu Câmîati'l-Kahire), Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.

Taberî, Muhammed b. Cerir Rüstem (el-Şiî), *Delâilu'l-İmamet*, kameri 1413, tahkik: Kısmu'd-Dirâsâti'l-İslamiyye Müesseseti'l-Bi'se, Kum, Merkezi't-Tabâa ve'n-Neşri fi Müesseseti'l-Bi'se.

Tûsî, Muhammed, *el-Emâlî*, kameri 1414, tahkik: Kısmu'd-Dirâsâti'l-İslamiyye Müesseseti'l-Bi'se, Kum, Dâru's-Sekâfe li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.

Tûsî, Muhammed, *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, kameri 1404, tashih ve talik: Mir Damad el-Esterâbâdî, tahkik: el-Seyyid Mehdi el-Recaî, Kum, Müessesetu Âl-i Beyt (a.s) li-İhyai't-Turâs.

Tüsterî, Muhammed Takî, *Kâmusu'r-Rical*, kameri 1419, basım yeri belli değil, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, el-Tâbia li-Cemâati'l-Müderresin.

Vahid Bihbihânî, Muhammed Bâkır, *el-Fevâidu'r-Ricâliyye*, tarihsiz, basım yeri belli değil, yayıncı belli değil.

Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdullah, *Seyru A'lâmu'n-Nubelâ*, kameri 1413/1993, editör ve tahrir: Şuayb el-Ernevî, tahkik: Hüseyin el-Esed, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, yedinci baskı.